

УДК 331.101

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/170-2>**Ульянова Л. П.**кандидат економічних наук, доцент,
Дніпровський національний університет імені Олеса Гончара
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3082-4831>**Чайка Ю. М.**кандидат економічних наук, доцент,
Дніпровський національний університет імені Олеса Гончара
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9971-473X>**Ulyanova Lyudmila, Chaika Yuliia**
Oles Honchar Dnipro National University

ПРО ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІН У ЗМІСТІ ТА ХАРАКТЕРІ ПРАЦІ ЗА УМОВ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті, базуючись на використанні методів теоретичного економічного дослідження, послідовно представлено підходи до визначення змін у головних характеристиках праці під впливом чинників сталого розвитку. Зроблено акцент на тому, що розмежування понять «зміст» та «характер» праці є прерогативою суто теоретичного аналізу. У реальній дійсності вони є ознаками єдиного трудового процесу, а отже, знаходяться у тісному зв'язку і взаємовпливі та потребують комплексності здійснюваних досліджень. Обґрунтовано, що найбільш об'єктивні результати зазначеної проблеми дає її аналіз у руслі цивілізаційного підходу, де у центрі знаходиться людина з її потребами, котра й є основною цінністю еволюційного історичного розвитку. Визначені в роботі зміни у змісті та характері праці за умов сучасного етапу постіндустріального розвитку, і передусім інноваційних техніко-технологічних перетворень, мають не лише загальнонаукове, а й практичне значення, оскільки створюють ґрунтовну теоретичну основу для формування дієвих заходів державної соціально-економічної політики.

Ключові слова: зміст праці, характер праці, сталий економічний розвиток, інновації, новітнє інформаційно-комунікаційне середовище, інтелектуалізація праці.

ON APPROACHES TO THE STUDY OF CHANGES IN THE CONTENT AND NATURE OF WORK IN CONDITIONS OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT

The article is devoted to the definition of approaches to the analysis of changes in the content and nature of work, which occur in the current stage of post-industrial society and are determined by the implementation of areas within the concept of sustainable economic development. The starting point of the study was the use of the method of scientific abstraction in the analysis of labor, on the basis of which it is shown the expediency at the theoretical level to consider human economic activity in the perspective of two aspects. This approach made it possible to clearly distinguish between the concepts of "content" and "nature" of work. Show that the set of labor functions and operations, which are derived from the technical basis of production, technical-technological and organizational-economic relations, form the inner essence of the content of labor. And socio-economic relations between people by their participation in production processes, which are primarily determined by property relations, act as an economic category and determine the external form of labor, ie its nature. It is established that between these characteristics of labor there is always, under each specific conditions of development of social production, a close connection and interaction, which necessitates the simultaneous, comprehensive study of their essence. The paper presents a historical view of the analysis of the content and nature of work by scientists of the Soviet period, which was carried out within the formational approach and aimed at substantiating the advantages of the socialist nature of work over capitalist. To achieve this task, the results of the assessment of the content of labor were set aside, detached from the nature of labor; because the technical and technological basis of production in the countries of the socialist camp lagged far behind that formed in developed capitalist countries. Based on the realities of today, considerable attention in the article is paid to the impact of innovation and information and communication technologies on the content and nature of industrial labor. Particular attention is paid to the study of the processes of intensifying the use of intellectual resources of employees, strengthening the creative nature of work, increasing the focus of man on the need for constant replenishment of knowledge, finding them an applied nature.

Keywords: content of work, nature of work, sustainable economic development, innovations, the latest information and communication environment, intellectualization and creative characteristics of work.

JEL classification: J01, J24

Постановка проблеми. Існування людства неможливе без економічної діяльності індивідів, яка забезпечує перетворення природних речовин на життєво необхідні кожній людині блага та послуги. З огляду на це, проблема визначення змісту та характеру праці, шляхів підвищення її ефективності на будь-якому етапі розвитку суспільства була й залишається вельми актуальною.

Особливої уваги вона набуває за умов сучасного стану постіндустріального розвитку, коли, з одного боку, загострюються питання обмеженості ресурсів, ускладнення виробничих процесів, збільшення техногенного навантаження та екологічного забруднення навколишнього середовища, а з іншого – людина все більше стикається з новітніми інноваційними змінами

у технічній основі виробництва та усій системі виробничих відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не можна не відзначити, що деякі зміни у змісті та характері виробничої праці прямо або опосередковано розглядаються у роботах вітчизняних учених, здійснених колективом авторів Інституту економіки та прогнозування [1; 2], Н. Гетьманцевою [3]. Найбільш значна увага проблематиці праці приділяється у наукових дослідженнях А. Романова [4], Н.О. Паламарчук, Л.М. Новосад [5], В.О. Васильєва [6], котрі присвячені аналізу складників сталого економічного розвитку, підходів до забезпечення високого рівня їхньої стійкості як найважливішої передумови забезпечення стабільності та збалансованості економіки, шляхів активізації інноваційних перетворень у суспільному виробництві. Однак, незважаючи на значні позитивні зрушення в обґрунтуванні загальних напрямів ефективного функціонування національної економіки, саме питання, пов'язані з аналізом впливу сталого постіндустріального розвитку на зміст і характер праці, не можна віднести до всебічно досліджених. Серед них, на нашу думку, передусім необхідно назвати відсутність чіткої системності в аналізі якісних змін, що відбуваються у соціально-економічній формі праці залежно не тільки від внутрішнього змісту трудової діяльності, а й від інших чинників інноваційного розвитку.

Мета статті полягає у тому, щоб:

– на рівні теоретичного аналізу з використанням методу абстракції визначити аспекти, які дадуть змогу розглянути єдиний процес праці з двох боків: внутрішнього змісту та зовнішньої, соціально-економічної, форми. Тобто, по суті, розкрити сутність понять «зміст» та «характер» праці;

– обґрунтувати необхідність переорієнтації вітчизняної економічної науки з формаційного на цивілізаційний підхід до здійснення досліджень, що є вельми важливим у забезпеченні системності у поглядах на еволюцію розвитку речових та людських факторів суспільного відтворення, у досягненні більш повного розуміння механізму взаємодії та взаємовпливу між змістом і характером праці та складниками сталого розвитку;

– виокремити та врахувати вплив інноваційних техніко-технологічних чинників та нових рис у соціально-економічних відносинах на зміни у змісті та характері праці, що в кінцевому підсумку створить ґрунтовну теоретичну основу для прийняття ефективних заходів у межах державної соціально-економічної політики.

Виклад основного матеріалу. Найважливішим чинником суспільного виробництва завжди виступає праця, яка у загальному вигляді в науковій і навчальній літературі визначається як діяльність людини, що спрямована на виробництво економічних благ та послуг. Проте з погляду ґрунтовності дослідження зазначеної проблеми, і на це звертали увагу вже представники наукових шкіл XVIII ст., доцільно в єдиному процесі виконання виробниками трудових функцій виділяти, що, зрозуміло, є прерогативою тільки абстрактного теоретичного аналізу, два аспекти. Вони, по суті, дають можливість розрізнити поняття «зміст» і «характер» праці та визначити їхню сутність з урахуванням специфіки сучасного етапу розвитку суспільного виробництва. У нашому випадку це період пере-

ходу до сталого економічного розвитку, сутність якого в узагальненому вигляді, відштовхуючись від найбільш розповсюджених теоретичних підходів до його визначення, ми трактуємо як стійкий, збалансований розвиток, який базується на новітніх досягненнях науково-технічного прогресу, враховує загострення проблем обмеженості ресурсів і погіршення екологічного середовища та націлений на суттєве поліпшення умов життєдіяльності сучасних людей, не залишаючи поза увагою питання достойного існування потомків [7].

Перший аспект. Праця завжди являє собою певні відношення людей-виробників до всіх залучених у технологічний процес чинників виробництва в ході створення благ та послуг. Сукупність трудових функцій і операцій, котрі виконують робітники відповідної кваліфікації й які є похідними від стану техніко-технологічної основи виробництва, формують сутність поняття «зміст праці». Оскільки кількість чинників виробництва у міру розвитку продуктивних сил збільшується (окрім речових, зараз до них відносяться і підприємницькі здібності, знання, наука, інформаційні ресурси тощо), а їхня якість постійно поліпшується, то все це в сукупності обов'язково призводить до змін у змісті праці. За умов переходу людства до сталого розвитку найбільш потужним чинником впливу на них усе більше стають інноваційні методи виробництва. Зазначене, звісно, зумовлює нові вимоги до професійно-кваліфікаційного кадрового потенціалу підприємств, організації трудових процесів.

Важливо також відзначити, що без урахування стану розвитку техніко-технологічних економічних відносин та організаційно-економічних відносин, які виникають у межах виробничих ланок, неможливо повністю охарактеризувати зміст праці. Техніко-технологічні економічні відносини безпосередньо віддзеркалюють матеріально-речовий зміст виробництва і являють собою відносини між працівниками з приводу використання чинників виробництва у процесі створення благ та послуг. Організаційно-економічні відносини формуються у процесах, пов'язаних із застосуванням способів організації й управління виробничою діяльністю персоналу підприємства, та переважно опосередковано впливають на зміни у змісті праці.

Другий аспект. На відміну від першого він характеризує суспільну форму праці, її суспільний устрій, або, інакше, соціально-економічні відносини між людьми за участю їх у виробничих процесах, які, перш за все, детермінуються відносинами власності. Саме вони визначають спосіб поєднання робітників із чинниками виробництва та соціальний статус людини на підприємстві (власник, співвласник, найманий працівник). Праця, що розглядається під цим кутом зору, виступає економічною категорією і визначає сутність характеру праці.

Історичний погляд на розвиток економічної науки за умов існування України у межах радянського простору показує наявність значної кількості теоретичних розробок, присвячених дослідженню характеру праці. Проте вони мали певні особливості.

По-перше, аналіз здійснювався у межах суто формаційного підходу, котрий націлював на розгляд соціалістичної форми праці у ракурсі її відмінностей від капіталістичної. Досить активно отримані результати використовувалися з пропагандистською та виховною

метою у навчальній літературі, розрахованої на молодіжну аудиторію.

По-друге, щоб ґрунтовніше довести переваги соціалістичного характеру виробничої праці, здійснювані дослідження значною мірою відривалися від змісту праці, який, як уже було відзначено, є залежним від техніко-технологічної основи виробництва, і котра, на жаль, у країнах соціалістичного табору значно відставала від тієї, що сформувалася у розвинених капіталістичних країнах. Саме тому врахування впливу змісту праці на її характер значно б знижувало аргументованість переваг трудової діяльності у соціалістичних країнах.

По-третє, до визначальних рис характеру праці в той період відносили такі, що були віддзеркаленням адміністративно-командної системи і тривалий час уважалися значним досягненням суто планової системи господарювання. Серед них доцільно назвати суспільну (державну) власність практично на всі чинники виробництва; централізовані процеси державного управління економічною діяльністю (йдеться передусім про виділення підприємствам ресурсів для виконання запланованих обсягів робіт та ціноутворення); відсутність конкуренції, оскільки директивним плануванням передбачалося виробництво лише такої кількості товарної маси, яка на підставі розрахунків визначалася як суспільно необхідна для певного періоду часу для існуючих підприємств, і, таким чином, виключалася навіть потенційна можливість банкрутства суб'єктів господарювання. Із зазначеного «витікали» монополізм виробників й їх панування над споживанням, у результаті чого тотального розповсюдження набували дефіцит та низька якість товарів та послуг. У сукупності створені плановою системою складники господарського механізму призвели до формування таких рис соціально-економічної форми праці, як: 1) високий ступінь суспільного характеру; 2) планомірність; 3) однотипність організації; 4) розвиток таких соціальних якостей праці, як дисципліна, відповідальність, обов'язкова участь кожного члена суспільства у працездатному віці у трудовій діяльності, що жорстко контролювалося державними органами влади; 5) відсутність недружніх (конкурентних) відносин у трудових колективах тощо. Дані риси характеру праці ретельно виділялися та всебічно характеризувалися переважно у позитивному ракурсі в науковій літературі.

По-четверте, представлені у той час розробки щодо характеру праці були чітко підпорядковані ідеалізації соціалістичної системи, при цьому особлива увага була приділена такому аспекту змін у характері трудової діяльності, як поступове перетворення праці у першу життєву потребу, що вважалося тоді головною умовою створення комуністичного суспільства. При цьому дуже активно дана теза підкреслювалася досить відомою у період адміністративно-командної системи цитатою К. Маркса: «Коли праця перестане бути тільки засобом для життя, а стане першою потребою життя, суспільство зможе написати на своєму прапорі: кожен за здібностями, кожному за потребами!» [8, с. 20].

Сучасні процеси динамічного розвитку ринкових відносин завдяки інтернаціоналізації та глобалізації світогосподарських зв'язків призвели до того, що вони розповсюдилися майже на всі країни планети та

продемонстрували свої переваги над адміністративно-командними методами господарювання. За цих умов відбувся перехід від догматизації добутоків К. Маркса та його прибічників до розгляду представлених ними праць як складової частини світової економічної науки, що віддзеркалюють сутність певного етапу розвитку і не можуть бути використані для довготривалих, стратегічних прогнозів майбутнього існування суспільства. Із переходом України на ринкові методи господарювання виокремилася чітка переорієнтація вітчизняної теоретичної науки на здійснення досліджень у контексті цивілізаційного підходу, що стало вельми важливим поштовхом для більш об'єктивного аналізу змін у характері праці, розгляду його у тісному зв'язку зі змістом праці та якістю життєдіяльності людства.

Дане твердження зумовлено тим, що в основі цивілізаційного аналізу на перше місце виходить людина з усім колом її потреб, і саме вона починає розглядатися як головна цінність природного еволюційного історичного процесу, за якого посилюються єдність людського роду та універсалізація його розвитку, розповсюджуються соціальні цінності людей (право на життя та працю, свободу творчості, можливості саморозвитку та самореалізації) у планетарному масштабі. Цивілізаційний підхід у дослідженнях значно підвищує пересмислення ролі та важливості економічної діяльності людини у природному просторі, сприяє реалістичному, з урахуванням науково-технічних досягнень, пошуку ефективних напрямів забезпечення стабільного, збалансованого функціонування ринкових систем. Системність у поглядах на еволюцію розвитку суспільного відтворення у межах такого підходу дає змогу у ході аналізу досліджуваної проблеми більш повно врахувати весь складний механізм взаємодії та взаємовпливу між характеристиками праці та складниками сталого розвитку (інновацій, інтелектуалізації та екологізації усіх сфер діяльності, якісно нового наповнення суспільно-економічних відносин). Складність зазначених взаємозв'язків у спрощеному вигляді представлено нами в абстрактно-логічній схемі (рис. 1). При цьому дослідження змін у змісті та характері праці повинні здійснюватися з урахуванням особливостей кожного етапу становлення постіндустріального суспільства, у межах якого функціонування економічної системи спрямовується на реалізацію вимог концепцій сталого розвитку.

У статті у процесі дослідження змін у характеристиках продуктивної економічної діяльності людей як базового середовища, де здійснюються трудові операції, була визначена найбільша галузь матеріального виробництва – промисловість.

До того ж інновації – важливий складник сталого розвитку – більшою мірою порівняно з іншими галузями вітчизняної економіки розповсюдилися саме у промисловому виробництві. Величина показника кількості українських промислових підприємств, що реалізували інноваційну продукцію за видами економічної діяльності, представлена в табл. 1.

Аналіз наведених у ній даних показує, що вже у 2020 р. 8,9% українських промислових підприємств представляли до реалізації вироблені інноваційні товари та послуги. Передові позиції серед них займали суб'єкти господарювання переробної промисловості (10,6%). Що стосується показника частки промислових

Рис. 1. Абстрактно-логічна схема взаємозв'язків та взаємовпливу між змістом і характером праці та складниками сталого економічного розвитку

підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, то він був більшим і становив у 2020 р. 13,8% [9].

Головною особливістю сучасної економіки стало те, що кардинальне інноваційне техніко-технологічне переозброєння виробництва вже з 80-х років ХХ ст. почало супроводжуватися розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, Інтернету з його численними інформаційними системами, мережами, вебсайтами та інструментами.

Сформоване інформаційне середовище зумовило майже необмежені можливості оперативного знаходити та обробляти різноманітні дані з метою отримання нових знань, генерації новітніх методів організації виробництва. Постійно зростаючий попит на наукові й аналітичні знання охопив усі рівні соціально-економічних відносин (міжнародних, національних, галузевих та тих, що склалися на рівні підприємств) та, за визначенням сучасної економічної науки, зумовив інтелектуалізацію всіх існуючих форм взаємозв'язків у сфері суспільного відтворення.

У контексті досліджуваної проблеми у даній статті розглянуто процеси використання інтелектуальних ресурсів людини-працівника залежно від виконуваних ними професійно-кваліфікаційних функцій. Узагальнення результатів здійснюваного аналізу діяльності робітників на промислових підприємствах з інноваційними методами показало таке: 1) зафіксовано актуалізацію важливості знань та інформаційного забезпечення для всього виробничого потенціалу; 2) підвищилися пізнавальні здібності працівників, посилилася індивідуальність поведінки кожного з них, що є результатом поєднання психологічних особливостей людини з отриманими ними знаннями, навичками, адаптаційними можливостями до змін у виробничих процесах; 3) відбулося збільшення частки розумової праці у загальному обсязі виконуваних робіт. Таким чином, поєднавши зазначені риси в єдине ціле, можна стверджувати про підвищення ступеню інтелектуалізації праці, що є важливою позитивною характеристикою змін у змісті та характері праці сучасних промислових робітників.

Таблиця 1

Кількість промислових підприємств, що реалізували інноваційну продукцію (товари, послуги), за видами економічної діяльності на початок 2020 р.

	Кількість підприємств, що реалізували інноваційну продукцію (товари, послуги)	
	усього, одиниць	% до загальної кількості промислових підприємств
Промисловість	442	8,9
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	10	4,1
Переробна промисловість	426	10,6
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	4	1,3
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	2	0,5

Джерело: [10, с. 92]

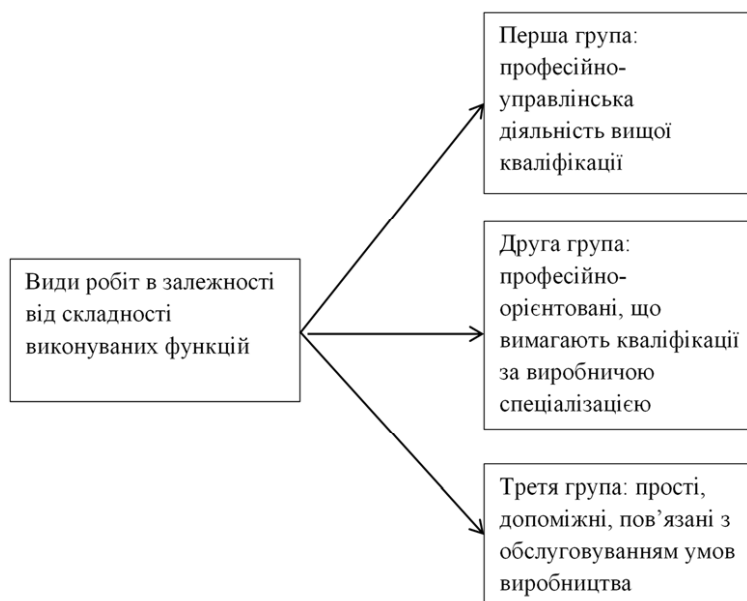

Рис. 2. Класифікація робіт у межах підприємства залежно від рівня складності виконуваних операційних функцій

Невід’ємними складниками інтелектуалізації праці є посилення її творчого характеру, підвищення націленості людини на необхідність постійного поповнення знань, знаходження їм прикладного характеру. Цю тенденцію дослідник В.Л. Іноземцев відзначив ще наприкінці ХХ ст. та спрогнозував її посилення у майбутньому. У своїй досить відомій праці він пише про перехід «від праці як мотивації економічної діяльності до творчості, метою якої є самореалізація особистості», і це відбувається вже на психологічному рівні [11, с. 460].

У процесі здійсненого аналізу не можна обійти увагою той факт, що в умовах інформаційного розвитку відбувається скорочення термінів зносу знань. Не випадково у науковій літературі часто йдеться про «старіння» знань та робляться спроби визначати тривалість часу після закінчення навчальних закладів, коли компетентність фахівців знижується майже наполовину внаслідок появи нової інформації. У першій половині 1990-х років цей період становив 5–6 років для інженерів, 3–4 роки – для біологів і медиків, для працівників робітничих професій він становив 4–7 років залежно від галузі промисловості [12, с. 46]. За сучасних умов період «старіння» отриманих знань становиться меншим, що підвищує як значимість перепідготовки персоналу, так і самопідготовки кожної людини.

Зрозуміло, що потужну мотивацію до поновлення знань не можна вважати властивістю іманентно притаманною кожному представнику кадрового складу підприємства. Якщо умовно поділити усі види робіт залежно від складності виконуваних функцій, то важ-

ливість постійного оновлення «застарілих» знань та навичок буде розповсюджуватися на робітників, що виконують роботи першої та другої груп (рис. 2).

Саме для них керівництво будь-якої підприємницької ланки повинно створювати ефективні системи перепідготовки та підвищення кваліфікації, забезпечувати їх необхідною інформацією про інноваційні техніко-технологічні зміни у виробничих процесах. Що стосується виконавців видів робіт третьої групи, то вони опосередковано, через ефективне управління їхньої діяльністю та спілкування з професійно грамотними фахівцями отримуватимуть розуміння важливості забезпечення комфортними умовами безпосередніх виробників продукції та послуг.

Висновки. Таким чином, підводячи підсумки здійсненому дослідженню, можна визначити, що вже зараз, за теперішнього розвитку продуктивних сил та всієї сукупності техніко-технологічних, організаційно-економічних та соціально-економічних відносин, відбуваються суттєві зміни у змісті та характері виробничої праці. При цьому напрями їхньої стратегічної кількісної та якісної визначеності не лише є похідними, а й усе більше починають бути залежними від етапу становлення постіндустріального суспільства, ступеня реалізації передумов та переваг сталого економічного розвитку. Зазначені обставини, безсумнівно, зумовлюють необхідність безперервного, постійного вдосконалення підходів до визначення та аналізу нових рис у характеристиках праці, процесах підготовки та перепідготовки виробничих кадрів, створення умов для ефективної діяльності працівників.

Список використаних джерел:

1. Розвиток соціально-трудової сфери України: теорія, практика, перспективи : колективна монографія / за ред. І.Л. Петрової, В.В. Близнюк. Київ : Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2016. 326 с.
2. Український ринок праці: імперативи та можливості змін : колективна монографія / за наук. ред. І.Л. Петрової, В.В. Близнюк. Київ : Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2018. 356 с.
3. Гетьманцева Н. Поняття і сутність праці як правової категорії. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 60–65.

4. Романов А. Асиметрії ринку праці та механізми їх регулювання в умовах досягнення цілей сталого розвитку. *Економічний аналіз*. 2019. Т. 29. № 4. С. 58–66.
5. Паламарчук Н.О., Новосад Л.М. Економічне зростання та гідні умови праці в контексті сталого розвитку в Україні. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 55. С. 6–23.
6. Васильєва В.О. Мотивація трудової діяльності в умовах сталого розвитку аграрної сфери. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 48–1. С. 73–81.
7. Ульянова Л.П., Чайка Ю.М. Інноваційні аспекти сталого розвитку економіки. *Економічний аналіз*. 2021. Т. 31. № 1. С. 218–226.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения : в 30 т. ; изд. 2-е. Москва : Госполитиздат, 1961. Т. 19. 670 с.
9. Офіційний сайт Держкомстату. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 18.06.2021).
10. Наукова та інноваційна діяльність України : статистичний збірник. / відп. за вип. М.С. Кузнєцова. Київ : Державна служба статистики України, 2020. 100 с.
11. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества. Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире : монография. Москва : Academia, 1998. 640 с.
12. Комарова О.А. Менеджмент персоналу на сучасному підприємстві. *Сучасні проблеми економіки підприємства* : матер. Всеукр. наук.-практич. Конференції, м. Дніпропетровськ, 22 липня 2003 р. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2003. Т. II. С. 46–49.

References:

1. Petrova I.L., Blyzniuk V.V. (2016) Rozvytok sotsialno-trudovoi sfery Ukrainy: teoriia, praktyka, perspektyvy [Development of the social and labor sphere of Ukraine: theory, practice, prospects]. Kyiv. DU «In-t ekonomiky ta prohnozuvannya NAN Ukrainy. (in Ukrainian)
2. Petrova I.L., Blyzniuk V.V. (2018) Ukrainyskyi rynek pratsi: imperatyvy ta mozhlyvosti zmin [Ukrainian labor market: imperatives and opportunities for change]. Kyiv. DU «In-t ekon. ta prohnozuvannya NAN Ukrainy. (in Ukrainian)
3. Hetmantseva N. (2016) Poniattia i sutnist pratsi yak pravovoi katehorii [The concept and essence of labor as a legal category] *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, no. 7, pp. 60–65.
4. Romanov A. (2019) Asymetrii rynku pratsi ta mekhanizmy yikh rehuliuвання v umovakh dosiahnennia tsilei staloho rozvytku [Asymmetries of the labor market and mechanisms of their regulation in terms of achieving sustainable development goals]. *Ekonomicnyi analiz*, vol. 29, no. 4, pp. 58–66.
5. Palamarchuk N.O., Novosad L.M. (2019) Ekonomichne zrostannia ta hidni umovy pratsi v konteksti staloho rozvytku v Ukraini [Economic growth and decent working conditions in the context of sustainable development in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*, no. 55, pp. 6–23.
6. Vasyliieva V. O. (2019) Motyvatsiia trudovoi diialnosti v umovakh staloho rozvytku ahrarnoi sfery [Motivation of labor activity in the conditions of sustainable development of the agrarian sphere]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 48–1, pp. 73–81.
7. Ulianova L.P., Chaika Yu.M. (2021) Innovatsiini aspekty staloho rozvytku ekonomiky [Innovative aspects of sustainable economic development]. *Ekonomicnyi analiz*, vol. 31, no. 1, pp. 218–226.
8. Marks K., Enhels F. (1961) [Essays]. Moscow : Hospolytyzdat. Tom. 19. (in Russian)
9. Ofitsiinyi sait Derzhkomstatu [Official site of Derzhkomstat]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (accessed 18 June 2021)
10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020). Naukova ta innovatsiina diialnist Ukrainy [Scientific and innovative activity of Ukraine]. Kyiv.
11. Ynozemtsev V.L. (1998) Za predelamy ekonomicheskogo obshchestva. Postindustrialnie teoryy y postekonomicheskyye tendentsyy v sovremennom myre [Outside the economic society. Postindustrial theories and post-economic trends in the modern world]. Moscow: Academia (in Russian)
12. Komarova O.A. (2003) Menedzhment personalu na suchasnomu pidpriemstvi [Personnel management at a modern enterprise] *Proceedings of the Suchasni problemy ekonomiky pidpriemstva* (Ukraine, Dnipropetrovsk, 5 November 2003). Dnipropetrovsk: Nauka i osvita. pp. 46–49.